

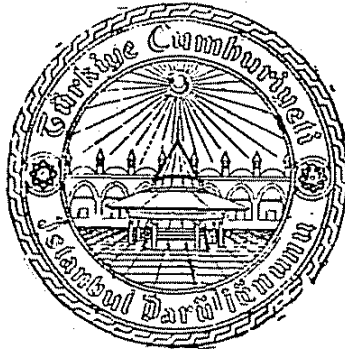
Beşinci Sene

Yirminci Sayı

DARÜLFÜNUN
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
MECMUASI

TARİHÎ, İCTİMAÎ, DİNÎ, FELSEFÎ

NİSAN - 1931

İSTANBUL

Cumhuriyet Matbaası

1931

İslamda Felsefe cereyanları

9

İBNİ TUFEYL

(Üst tarafı geçen nüshada)

17 — Nüfus ve Ukulü müşahede - Hayyibni Yakzan fenâitam ve istiğrakımızdan sonra müfarikatı da müşahede ediyor, Feleki kamerde ki Akli müşahede ettikten sonra kendi nefsinin muhtelif lezzet ve elemeler içinde bütün nüfusunatikayı, müdebbirat denilen nüfusu müşahede ediyor idi, bütün bunlar istiğrak ve fena âleminde müşahede olunuyor idi.

18 — Fenai âlem - İbnitufeyl fenayı kendi noktai nazarına göre şöyle izah ediyor: "Âlemimehsüs, âlemi İlâhiye tâbi, ona gölge gibi; âlemi ilâhî de ondan müstağni ve beri ise de yine yokluğunu farzetmek mümkün değildir, çünkü o, âlemi İlâhiye tâbi dir, o tebeddül etmek suretile fesada duçar olur, yoksa bütün bütün madum olamaz,,. İbnitufeyl bu mevzu etrafında bazı ayetler getiriyor.

İbnitufeyl daha fazlası söylenemez diyip ilk hedefi olan ittisale nihayet veriyor.

İkinci hedef: Hayyibniyakzan âlemimehsüse dönüyor, burada cevelândan sonra hayatın külfetleri kendine ağır geliyor, hayatı ebediyeye şevki artıyor, evvelki sâyinden daha kolay bir sây sayesinde fenaya eriyor, sonra yine âlemi mehsüse eriyor, bu hal tekerrür edip duruyor, daima Cenabıhaktan fenadan ayrılmaya saik olan bedeninden kurtulup rahat kalmağı, ebedî bir kurtuluş ile lezzet içinde bulunmağı, o halden ayrıldıktan sonra çektiğı elemelerden kurtulmağı temenni edip duruyor, bu sırada iken o ıssız adada Apsala rast geliyor, o sırada Hayyibniyakzan elli yaşına girmiş idi, Salaman ile Apsal o ıssız Adaya yakın bir yerde neş'et etmişler idi, her ikisi de âmalizahirede, muhasebei nefisde, heva ve hevese karşı mücahede çalışkan idiler, bu şeriatte bazı akval var idi ki üzlet ve infirade davet eder, fevzünecatın orada olduğuna delâlet eder idi, diğer akval de var idi ki muâşerete, Cemaate sevk eder idi; Apsal üzleti, Salaman muâşereti tutmuşlar idi, çünkü Apsalın tabiatında tefekküre, ibret alınacak şeylere

müdavemet, manalara dalmak var idi, bu emeline kavuşmak çok kerre üzlet ile olur idi; Salamanın tabiatında ise tefekkür ve tasarruftan korkaklık var idi, muaşeret ondan vesveseleri, ârız olacak şüpheleri kaldırır idi; bundan naşi birbirlerinden ayrıldılar. Apsal üzleti geçirmek için evvelce işittiği o ıssız adaya geldi, mücahedesine devam etti, o sırada Hayyibniyakzan son derece müstağrak idi, ilk önce Apsal onu görmedi, sonradan gördü, ona söz söylemeği öğretti, Dini ve ibadeti bildirdi; Hayyibniyakzan kendi marifetini bildirince Apsalın kabul ettiği Şeriatte varit olan şeylerin kâffesi Hayyibniyakzanın müşahede ettiği şeylerin misalleri olduğunu anladı, kalp gözü açıldı, fikir ateşi parladı, nazarında mâkul ve menkul birbirine tefavuk etti, te'vil yolları ona yaklaştı, şeriatte hiç bir müşkül kalmadı ki zail olmasın, hiç bir kapalı cihet kalmadı ki açılmamış olsun, artık o da aklisahih erbabından oldu, Hayyibniyakzana tazim ve tevkir gözile baktı, Allahın evliyasından olduğu nazarında tahakkuk etti. Hayyibniyakzan da Şeriatte varit olan şeyleri Apsaldan işitti, vâsıl olduğu makamda müşahede ettiği şeylere muhalif hiç bir şey bulmadı, bunları getiren zatın muhbirisâdık olduğuna, ve Rabbi tarafından gönderildiğine iz'an, Peygamberliğini ikrar eyledi, daha sonra Apsal Namaz, Zekât, Oruç, ve Hacci ve bunlara benzer amalîzâhireyi de izah eyledi; Hayyibniyakzan bunları kabul etti, böylece hikmet ve Şeriat arası telif olundu, Hayyibniyakzanın akidei felsefiyesi ile Apsalın Akidei Diniyesi esas itibarile aynı şey idi, ve umumiyetle vahyin te'vili ile, âli bir tefsirile Hikmet başka başka şeyler değil idi.

Üçüncü hedef: Hayyibniyakzan Peygamberin âlemi İlâhinin pek çoğu hakkında emsal irat ettiğinin ve hakikati keşif ve izah etmediğinin esbabını araştırdığı gibi beyanatını vezai fi ibadete hasredip, emvali cem'i, me'kûlâtı tevsiayi mubah kıldığının esbabını böylece dalâlete düştüklerinin iç yüzünü anlamak istiyor idi. Nazarında emvalin hiç bir kıymeti yok idi, bu halde male ait olan ahkâmi lüzumsuz add ediyor idi, Hayyibni Yakzan bütün insanların fıtratifaika sahibi, keskin zihinli, azim sahibi sanıyordu, onların ayanak, nakıs, fenâ fikirli, zayıf azimli olduğunu bilmiyor idi, İnsanlara son derece şefakati olan Hayyibni Yakzan kendisinin delâleti ile İnsanların kurtulabileceklerini umuyor idi, Apsal ile görüşerek her ikisi Apsal ile Salamanın neş'et ettikleri Adaya gitmişler idi. Apsal orada Hayyibni Yakzanın halini anlatıyor, hep ona sarılıyorlar idi, o cemaatin Reisi Salaman idi, Hayyibni Yakzan o cemaati talim ve

terbiyeye başlıyor, esrarı hikmeti izhar ediyor, zâhirden hakikate doğru yükseliyor idi; hemen onların dostlukları soğuyor, Hayyibni Yakzanın irşadı devam ettikçe onların tarikihakten nefretleri artıyor idi, bunlar hayır sevmek, Hakka rağbet etmekle beraber fitretlerinin eksikliğinden naşi Hakki Hakka mahsus olan yoldan aramazlar, tahkik cihetini tutmazlar idi. Hayyibni Yakzan onları islâhdan ümidini kesti, diğer insan tabakalarını tettebbü etti, anladı ki heva ve heveslerini İlâh edinmişler, heva perest olmuşlar, her fırka kendi bilgileri ile sevinmişler, idi. (كل حزب بما لديهم فرحون)

Mevzia onlara tesir etmez, onlar ile cidalde bulunmak ısrarlarını arttırmaktan başka bir şeye yaramaz, idi, hulâsa onların hikmetten nasipleri yok idi, cehalet onları bürümüş idi.

İbnitufeyl Hayyibni Yakzana mükâşefe tarikile bunlara hitap etmenin asla mümkün olmadığını, fikirlerini teyit hususunda bazı Ayetikerimleri beyan ettiriyor, insanların ahvalini, ekserisinin idrak kabiliyetinden mahrum hayvanlar gibi olduğunu anlatıyor. Hayyibni Yakzan anlıyor ki bütün Hikmet, Hidayet, Tevfik Peygamberlerin haber verdikleri, Şeriatin getirdiği şeylerdedir, bundan başkası mümkün değildir, fazlasına ihtimal yoktur, bu bapte yine bazı nusus ile fikrini te'yid ediyor, artık Salaman ve arkadaşlarının yanına gidiyor, söylediği sözlerden naşi özür diliyor, söylediği sözlerden teberri ediyor, re'yinin onların re'yine muvafık olduğunu bildiriyor, onları hüduduşer'i, âmâlizâhireyi iltizam etmelerini, kendilerine faide vermeyen şeylere dalmamalarını Müteşâbihete iman edip bid'atlerden sakınmalarını, Selefî salihine uymalarını, Şeriatî asla ihmal etmemelerini, Dünyaya teveccüh eylememelerini tavsiye ediyor. Bu âdemlerin ancak bu yolda necat bulacaklarını Hayyibni Yakzan ile Apsal anlıyorlar, her ikisi kalkıp eski Adalarına geliyorlar, ölünceye kadar orada ibadet ediyorlar.

İbnitufeylin bu meraklı romanı Tasavvufufelsefinin veya Hikmetiîşrakiyenin Şeriat ile nisbetini pek vazih bir surette tayin eder. Alman feylesofu Layinpiç bu eseri medih etmiş idi.

Netice: İbnitufeyl bu hayalî kışaları bitirdikten sonra sonunda şu sözleri söylüyor: Bu kışalar hiç bir kitapta bulunmayan, mutad muhaverelerde işitilmeyen sözlerin büyük bir hissesini müştemeldir; bu, saklı tutulan ilimdendir, onu ancak Allahı bilen kabul eder, Allaha karşı mağrur olan bilmez. Biz burada Selefisalihin yolunda gitmedik, onlar bu ilmi

esirgemişler idi, şu kadar ki bu asırda Feylesof geçinenlerin sarahaten beyan ettikleri bir takım efkârıfaside meydan bulmuş, Şehirlere yayılmış, mazarratı umumileşmiştir. Biz, Peygamberlere taklidi bırakıp sefihlere taklit etmek isteyen birtakım zuafanın, o fikirleri ehlinin başkasından esirgenen fikirleri zannile, o fikirlere meftun olmalarından korktuk; onları tahkik tarafına çekmeği, daha sonra o yoldan alıkoymağı muvafık gördük de bazı sırlar tevdi ettik; bununla beraber bu varakparedeki esrare ince bir tül koymağı da unutmadık. Ehli olan o tülü kolaylıkla kaldırabilir, ehli olmayana o tül gayet kalın bir perde kalır.

* * *

İBNİRÜŞT

1 — Hayati - ebülvelit Muhammedibni Ahmedibni Muhammedibni Rüş (250) de Kurtubada doğmuş, (295) de Merraküşte irtihal etmiştir. İbnirüştün ailesi endülüsün en büyük ve meşhur ailesinden idi. Babaları hep Melikî İmamlarından idi. Babası, büyük babası Kurtuba kadısı idi, böylece Fakihler ve Kadılar ocağında yetişmiş idi, büyük babası İbni Rüşdülekebir en büyük bir Fakih, yüksek bir âlim idi. Mebahisi felsefiye ve şeraiyesi, Fetava mecmuası var idi, Fetavası hâfidinin Felsefe ile Şeriat arasını tevfik hakkında bir esas olmuş idi, bütün Endülüs ve Mağrip ahali kendisinden istifade ederler idi. İbnirüşdülekebirin siyaset hususunda, Kaza hususunda olduğu gibi hal ve şanı pek yüksek idi. Feylesofumuza büyük babasına nisbetle İbnirüşdülhafit derler idi, İbnirüşt büyük babasının istidadıfikrisine vâris olmak idi; pederinin de İbnirüştü terbiye hususunda büyük bir hissesi var idi, İbnirüşdülekebire oğul, İbnirüşdülhafide baba olmak Ahmedibnirüşt için büyük bir mefharet idi. (1).

İbnirüştün İbnibace ve İbnitufeyl gibi Endülüs kabilelerine nisbeti maruf değil idi, bundan naşı bazı düşmanları onu aslan İsraili sayarlardı.

İbnirüşt Eş'arî tariki üzere Kelami, Malikî Mezhebi üzere Fıkhi ve usulufıkhi öğrenmiş idi (2). Ebümühammedibnirızık, Ebulkasım Beş-

(1) — İbnirüşdün validesinin mensup olduğu ailesi hakkında malûmat yoktur, en meşhur İslâm büyüklerinin hali böyledir, çünkü kadınlar dini ve ürfi âdâp hükmünce zikrolunmazlar.

(2) — İmamimalikin (ع) nı ezberlemiş idi. Mezhebi Eş'arî (435) te vefat eden Ebuzerri Herevî vasıtasile Mağribe girmiş idi, Malikilere Eş'arî mezhebini ithal eden Ebuzer idi; sonra (474) te vefat eden Endülüslü Ebülvelit Süleymanîbaci de Ebuzer gibi Bakillânî tarikini, (543) te vefat eden Kadı Ebubekribnil'arabî ise Ebülmaali tarikini ahzetmişler idi; Şarka gidip gelenlerin içinde hepsinden ziyade ilim ile mücehhez olan Ebubekribnil'arabî idi. İbnirüşt zamanında Endülüste Eş'arî mezhebi şayi ve münteşir idi.

guval, Ebumervanibni Meserre, Ebubekiribni Semhin, Ebucaferibni Abdülâziz gibi Endülüsün büyük Fukahâsından ahzetmiş idi. (1). İbnirüşdün hakikate iştiyaki, ilimdeki genişliğe muhabbeti hususundaki fitrati, sahibini bununla iktifa ettirmedi, büyük neşât, şiddetli bir arzu ile tıp, riyaziyat, felsefe tahsiline sevketti, Feylesofun hikmet ve tıpta ustası Ebucafer Harunitürçalî idi. (2) İbnirüş şeriatta babasının mezhebine tabi oldu, mebdei felsefiye gelince onu müstakil bir irade ile kendisine hattı hareket yaptı, fakat fikir kuşağı genişleyip basiretinin şuaâtı pek uzak mahallere kadar uzanınca ~~es'ari tarikini şiddetli bir surette intikat etti~~, mantığı sahih ile reyî racihi vehmî farziyelere, hayalî tahminlere tercih etti.

İbnirüş zamanının en meşhur âlim ve fadılları ile bulunmuş idi. (3)

Endülüsde hicrî altıncı asırda ilim, edep, fadıl ile müştehir, tıp ocağı olan Zühür ailesi ile aralarında pek büyük bir dostluk ver idi. (4)

İbnirüş yirmi sekiz yaşlarında iken Merraküşe gitmiş, dostu İbnitufeyl tarafından Muvahhidin Emiri Yusufu takdim olunmuş idi. (5) çünkü emir ilmi, ülâmâyı sever, hikmeti yüksek görür, hükemaya ikram eder idi, felsefe ve tıp öğrenmiş idi. Atristo hikmetini nakil hususunda pek ziyade merak ediyor idi, böylece Garpte Me'mun yerine geçecek idi, Emir Atristonun veya mütercimlerinin ihtilâflı ibarelerinden müşteki idi, maksatlarının pek muğlâk olduğunu söyler, bu kitapları telhis edecek pek iyi anladıktan sonra maksatlarını izah edecek bir zat arar idi.

İbnitufeyl, İbnirüştü ve ailesini Emire uzun uzadıya methetti, Emir İbnirüşdün adını, ailesinin adlarını sorduktan sonra şöyle muhavereye başladı:

«Eflâk hakkında Feylesofların fikirleri nedir? Kadım midir? Yoksa hâdis mi?»

İbnirüş bu sualden sıkıldı, ürktü cevap veremedi, itizare başladı, felsefe ile iştigalini inkâr etti, İbnitufeyl ile aralarında ge-

(1) — Ebuvelidilbacî, Ebubekribnil'arabî İbnirüşdülkebir Endülüsün en büyük Fakihleri idiler. İbnirüşdilhafit de en büyük Fukuha sırasına geçmiş idi.

(2) — İbnibaccenin vefatında İbnirüş küçük idi, felsefe ahzedecek yaşta değil idi.

(3) — Biri Kadı Ebubekribnil'arabî idi.

(4) — Onlardan Ebubekribni Zühür ile Ebumervanibnizühür pek ziyade dostu idi, Ebubekir Emirin tabibi idi, Ebumervan Teysir sahibi idi, eserlerinin Avrupa tababetinde hayli tesiri olmuş idi. Evvel İbrani sonra Lâtin lisanlarına tercüme meleri sayesinde on yedinci asra kadar tesiri devam etti. İbnirüş onu Calinustan itibaren en yüksek tabip bilir idi, filvaki zamanında misli yok idi. Tıpta yeni tecrübeleri var idi. İbnirüşün külliyyatı emrazi umumiye, Ebumervanın Teysiri, Emrazi hususiye hakkında mükemmelen tıp kitapları idi.

(5) — Muvahhidin devletini tesis eden ve Mehdi lâkabını alan Muhammedibnitü-mert idi.

gen şeyi bilmiyor idi. Emir İbnirüşdün sıkıldığını, ürktüğünü anladı, İbnitufeyle döndü, İbnirüşde sorduğu suali tetkika koyuldu, bu bapta Eflâtun ve Atristu ve bütün Felasifenin dediklerini, din âlimlerinin bunlara karşı olan ihticaclarını, redlerini öyle vakıfane beyan etti ki, sırf bununla meşgul olan âlimlerde bu derece hafıza ve zekâ nadir bulunur idi, artık İbnirüşdün sıkılması, korkusu kalmadı, Emir sözü bitirdikten sonra İbnirüş söze başladı, Emir Kurtuba hakimini dinledi, memnun oldu, huzurundan çıkar iken bir çok ihsanlarda bulundu.

İbnitufeyl yaşının ilerlemesi, Emir'in hizmetinde bulunması münasebetile Emir'in temennisini yerine getirmeği İbnirüşde teklif etti, İbnirüş de bunu kabul etti, işte bu hâdise İbnirüşde Atristo kitaplarını telhis ettirdi. Atristo tercemelerini istifad olunacak vechile tertip etti, kendisini Atristo Şarihi yaptı.

İbnirüş Emir'in pek ziyade gözünde idi, evvelâ İsbiliye kadısı nasbetti. İbnitufeylin vefatından sonra yerine hususî tabibi yaptı, daha sonra Kurtube (كرتبة) lığına tayin eyledi, İbnirüş ancak ilmi, mesaisi sayesinde büyük mansıplara nail olmuş idi. Emire intisaidan, kadı olmadan evvel de sonra da felsefe ile iştigal eder idi, Emir Yusuf vefat ettikten sonra yerine gelen oğlu Emir Yakubibni Mensur İbnirüşdü daha çok severdi, o derece ki, aralarında külfet kalkmış idi, senli benli olmuşlar idi.(1)

Sonraları bazı esbaptan naşi gözden düştü. (2) İbnirüş ve arkadaşlarının kabahatleri felsefe ve evail ilimlerle meşgul olmaları idi, hasut müteassıplar emellerine nail oldular, hepsini tevbih ettirdikten sonra memleketten sürdürdüler, kitaplarını yaktırdılar, yalnız tıp, hisap, nü-

(1) — İbnirüş Emire «Kardeşim» diyecek kadar takarrüp etmiş idi, ilim ile saltanat makamını bir mertebede tutuyor idi.

(2) — Bu bapta bir takım sebepler gösterilmiş ise de en doğrusu kendisini çekemiyen düşmanların iğvasından başka bir şey değildir; büyük âdemlere karşı ya din veya ahlak ve fazilet ve yahut siyaset perdesi altında ortaya atılıp gözden düşürmeğe çalışırlar, işte çekememek keyfiyeti İbnirüşdün ömrünün son devresini zehirlemiştir.

İbnirüşdün fikir arkadaşları da var idi, İbnirüş ve arkadaşlarını Zındıklık ile ittiham etmişler, dinin kudsiyet ve ehemmiyetini izale maksadile felsefe ve ulûmuevail neşre ediyor demişler idi; hattâ islâm şeriatini İbnirüşdün şerrinden kurtarmak için başını da istemişler ise de Emir buna yanaşmamış idi.

cüm kitapları kaldı, (2) fakat bu ceza çok sürmedi, biraz sonra İşbiliye ayanından bir cemaat İbnirüşde hüsnü şahadet, o isnatları reddetmeleri ile Emir yaptığına pişman oldu, onları menfalarından getirdi, İbnirüş ve arkadaşlarına derin hürmetler gösterdi (3) düşmanlarından yüz çevirdi, fakat İbnirüş çok yaşamadı.

İbnirüş felsefede telifatı ile, tıpta ilminin vüs'ati, amelinin dikkati ile ve kazada yüksek mevki ile mümtaz idi, bu üç mevhibe hiç bir zaman kimsede toplanmamış idi. Müteassıpların hasedini uyandıran bu hal idi. İbnirüş felsefede en yüksek dereceye çıkmış, tıpta temayüz etmiş, fıkıh ve hilâfiyatta tek, Evail ilimlerinde yüksek olmuştu. Edebiyata da ıttılalı var idi. Kendisinde dirayet rivayete galebe etmiş idi. İbnirüş Felsefede kutup idi. Tıpta şanlı idi, Evail ilimlerinde muasırlarına faik olamamış idi. Fakat Şarihlik şerefi tabiplik şerefini geçmiş külliyatı İbnisinanın kanunu derecesinde hüccet olamamış, İbnirüşdün müteaddit Calinüs Şerhlerinin hiç biri ne İbrani, ne Latin lisanlarına geçmemiş idi. Fıkıhı da, Felekiyatı da Felsefe ve Tıptaki mertebesine irememiş idi.

İbnirüş nümunei kemal idi, ülüvvücenap sahibi idi, ahlakı son derece nezih idi, Kadılıktan para biriktirmek, kendini yükseltmek gibi hasis işlere tenezzül etmedi, emeli hassatan memleketi, âmmeten Endülüs ahalisinin işlerini görmek, maslahatlarını gözetmek idi. İbnirüş vatanperver idi, Endülüsü, hususile Kurtubayı çok sever idi, Eflatun «Cümhuriyet» inde zekâ ve ülumuakliye istidadı Yunanilere hasretmiş idi.

(2) — Evvelece asrı Zehzbi olan Emiri Hakim, hakem zamanında tesis olunan o muazzam kütüphanenin, oğlu ve halefi Hişam zamanında aczi neticesi olarak hükümeti ele geçiren Hacibilmensur tarafından felsefe, mantık, felekiyata ait olan kitaplar Kurtuba meydanında yakılmış veya kuyulara atılmış, bir takımları da öteye beriye dağıtmış veya sokaklarda gayet ucuz satılmış idi; ancak felsefe kitapları köşede, bucakta kala bilmiş idi, fakat aksülâmel neticesi olarak Muvahhidin Emiri Abdülmümin ilmi himaye etmiş idi, halefi Yusuf, zamanında Mülükün en âlimi idi, ihatasını İbnirüş takdir eder idi, halefi Yakubulmensur evvelâ hikmete mühip idi, sonradan ondan yüz çevirdi, Tasavvufa döndü, bu ikinci Elmansur da memlekette felsefe ve mantık kitaplarından bir tane bırakmamağı kastetti, bir çoklarını yakmış, herkesin hikmet ile iştiğalini meneylemiş, kitapçılarda bir tek kitap bırakmamış idi; heriki Elmansurun hareketleri dini bir taassüp neticesi idi.

(3) — İbnirüşdün arkadaşları şunlar idi: Tabibi edip Ebucaferizzehebi, Fakih Ebu-rabiilkefif, Kadı Ebuabduallah Muhammedibni İbrahim, Şair Ebülâbbasilkarebi. Ebucaferizzehebi menfasından geldikten sonra Elmensur tarafından (منوار الطلبة الاطباء), yani talebe ve etibba müfettişi tayin edilmiş idi.

İbnirüşt şerhinde vatandaşlarını müdafaa etmiş, bu fazilete iştirak ettirmiştir. «Külliyat» ında da Calinusun «Dünyanın en güzel havası Yunan havasıdır» sözünü reddederek en güzel havanın Kurtube havası olduğunu beyan etmiş idi. (1)

İbnirüşt tahsiliulûme olan itinası ile meşhur idi, kendini bileli müta-laayı bırakmamış idi, ancak pederinin vefatı gecesi ile zifaf gecesi mu-talaa etmemiş idi.

İbnirüştten naklolunan sözlerden biri «Teşrih ilmile meşgul olanın Allaha imanı artar» sözü idi.

İbnirüştün adı İbnisina ve Gazalî gibi İslam Felsefesinde pek yüksek görülmüştür (2) İbnirüşt diğer İslam Feylesoflarından üç vechile müm-tazdır:

1 — En mühim ve en meşhuru, Garp nazarında en büyüğüdür, Renan «Aristo kitabıkeve doğru dürüst bir nazar ile bakmış, onu tefsir, müşkü-latını şerhetmiş idi, sonra İbnirüşt geldi, Aristo Felsefesine fevkalâde bir nazar ile baktı, onu şerh ve müşkülatını izah etti» demiş idi. İbnirüşt Felsefesi İbranî, Latin lisanlarına terceme olunarak bir felsefeirüşdiye-zuhur etmiş idi. Aristo Felsefesi İbnirüştün şerhleriyle birlikte zikrolunur idi. İsmi Arap Felsefesine, İslâm Felsefesine isim olmuş idi; İtalyada Pado Darülfünununda «Emirülfelasife» ünvanını almış idi, Latinliler yanında şöhreti Aristo kadar idi, Renan ona Şarihiâzam der idi, Aris-tonun metinleri uzun müddet İbnirüştün Arapçasından terceme olunan Latince den malum idi. Orada mufassal İbnirüştün şerhleri var idi.

2 — Kurunuvustanın en büyük Feylesoflarından olmakla beraber Garp nazarında Fikrihür mezhebinin müessisi addolunmakla Akaidi diniyeye düşman olan Felasife sırasında tanınmıştır.

3 — Endülüslüdür. Endülüs Şarkın Akli ile Garbın tekâmülü arasın-dabir hattı vasıldır. Endülüs Felsefesi daha doğrusu mütekâmil bir şekil-alan İbnirüşt Felsefesi, diğer bir tabir ile «FelsefeiRüştiye» AvrupadaFel-

(1) — Meşhur Ebubekribni Zühir İşlibyeden idi, Elmansur huzurunda memleke-tinin meziyetlerini izhar eder idi, İbnirüşt te ona mukabil Kurtubenin meziyetlerini zikretmiş idi, nihayet şu sözleri sarfetti: «İşbiliyede bir âlim ölür de kitapları satılmak istenirse kitaplar Kurtubeye götürülür, çünkü İşbiliyeliler kitapları alındırmazlar, bil'âkis Kurtubede bir muganni ölürse saz takımları İşbiliyeye götürülür». Hakikaten Kurtube büyük köprüsü ile meşhur camii ile, Ezzehra sarayı ile, ilmi ile bütün beldelere faik olmuş idi.

(2) — İbnisina Şark feylesofları arasında reyi en vasi, fikri en geniş, kâ'bi en âlâ olmak üzere tanınmıştır, Gazalî de fikri en derin, bahse en müktedir, nazardan en uzak olmak üzere malûmdur.

sefei cedidenin zuhuruna kadar devam etmiştir, Endülüs Feylesofları Şark ile Garp arasında mütevassıt olmuşlardır.

(1) — Eserleri - İbnirüşt otuz altı yaşından sonra eser yazmağa başlamıştır, çünkü Tıp, Hikmet, Fıkıh hakkında istidat uzun senelere muhtaçtır, İbnirüşt Şair değil, Âlim olmakla kalmış idi, ilmi tedvinden evvel uzun uzadıya tahkik ve tetebbua mühtaç olmuş idi, İbnirüşt hayatında iki mütaarız amil altında idi: Te'lif, Kaza. Kadılık münasebeti ile kendini tamamen eser yazmağa verememiş idi, bununla beraber nefi olduğu zaman bile, ihtiyarlığı zamanında da eser yazmaktan hali kalmamış idi.

İbnirüşt Felsefeye dair yirmi sekiz (1) Tıp hakkında yirmi (2), Fıkıha dair sekiz (3), İlâhiyat hakkında beş (4), Felekiyata dair dört, Nahvi-arabî hakkında iki eser yazmış idi, eserlerinden ancak beş tanesi matbudur (5) yazma bazı arapça nüshaları da Avrupa kütüphanelerinde mahfuzdur. Maadası ya İbranî veya Lâtin lisanları ile tercemedir.

İbnirüşt Aristonun «Siyaset» kitabından maada hepsini telhis ve şerhetmiş «Hayvan» kitabına yazdığı şerh gaip olmuştur, İbnirüşt Eflâtinun «Cümhüriyet» kitabını da şerhetmiştir. (6)

(1) — Eserlerinin birinde İbnisinanın mevcudat taksimini reddetmiş, Farabının mantığı, «Elbürhan» da Atristoya muhalefeti hakkında iki eser yazmıştır. Mantık hakkında üç risalesi de vardır. İbnibaceenin İttisal hakkındaki risalesini şerh ettiği gibi ayrıca İttisal hakkında iki eser de kaleme almıştır.

(2) «Külliyat» en mühimmidir. Lâtin kavminin «Colliget» tercümelerine bakarak «Hâlice» şeklinde tercüme pek manasızdır, bundan başka Calinusun bir takım eserlerini de telhis etmiştir.

(3) — Hilâfiyat hakkında «Bidayetül müctehit» inin naziri yoktur, usulu fıkıh hakkında «Muhtasarulmustasfa» sı Gazalının yazmış olduğu eserin muhtasarıdır.

(4) — Birinde Müvahhidin reisi Muhammedibnitumertin akidesini şerh etmiş, «Ettakrib beyelfelasifeti velmütekellimin» de âlemin varlığının keyfiyeti hakkında müh-telif sözleri intikat eylemiş, mâna itibarile Felâsife ile mütekellimini birbirine yakın bulmuştur.

(5) — Tehafututtehafut, Faslubmekâl, Elkeşif, Elkismurrabi min Maverittabia, Bidayetülmüştehit

(6) — İbnirüşt şerhinde Atristonun siyasete ait kitaplarının ele geçmediğini; şayet ele geçseydi Cümhuriyet kitabından müstağni olacağını bildiriyor, bu ise Yunan âdâp ve ahlâkı hakkında vukufunun az olduğuna delâlet eder, çünkü «Cümhuriyet», «Siyaset» ten üstündür. Atristo «Siyaset» te Eflâtunî taklit etmiştir, İbnirüşt Atristonun «Ahlak» şerhinde «Siyaset» kitabının Arapça tercümesini Mağrippte görmediğini beyan eder.

İbnirüşt Yunanca bilmez idi, Arapçadan başka lisana vukufu yoktu, Felsefeyi Aristonun kendi kitaplarından ahzedememiş, ancak Arapça tercümelerinden ahzetmiş idi, Arapça muhtelif tercümelere toplar, tetkik eder, tenkit eder hazakât ile öyle münakaşayı ilerletirdi ki bu hali bilmiyen kendini Yunanca bilir zannında bulunurdu, bu ise müstesna bir dahasını gösterir, ancak Yunanca bilmemesinden naşi Protağurasi Fisagodes zannı, Eneksağursu İtaya Medresesi Reisi zannı gibi ufak tefek hataları vaki olmuş idi.

İbnirüştün tarzı tahririne gelince eserlerinin pek azı Arapça olarak bulunuyor, Avrupadaki kısmı azamı İbraniden tercüme olunmuş Latince-dir. Aristonun eserleri ile İbnirüştün bugünkü şerhleri arasında muhtelif üsluplar vardır. Aristo Yunani dilile yazmış, eserleri Süryani diline naklolunmuş, oradan Arabi diline geçmiş; İbnirüşt Arapça olarak okumuş, Arapça şerhetmiş, şerhleri İbrani diline, sonra Latin diline geçmiştir, Sami delillerile Rumca lisanı arasındaki lehçe farkları, metindeki incelikler düşünülürse bu tahavvüller arasında esaslı bazı fikirlerin dağılacağına şüphe edilir. Fransız Feylesofu Renan bu fikri daha evvel İslâm Feylesofu Ebusüleymanisiczi tarafından ortaya konmuş idi.

İbnirüştün kitaplarındaki üsluptan şöyle bir fikir anlaşılabilir: İbnirüşt Felasifeden bahseder, reylerini iyiden iyiye tetkik eder, başta Aristo bulunur, Aristodan sonra İskenderi Efrudisi, Savmastiyus, Nikolayidimeşki gibi Yunan şarihleri, Müslümanlardan İbnisina il Gazali, İbnibace gelir. İbnirüşt Aristoyi hadsiz bir surette takdir eder; hemen hemen İlahiyet derecesine yaklaştırır, İslâm Feylesofları içinde Aristoya bu kadar meftun bir zat görülmemiştir. Aristoyu öyle bir surette tavsif eder ki o vasıflar ile Akil ve Fadıl itibarile kemalatı insaniye derecelerinin üstüne çıkar (1) hakkında «İbnirüşt taaddüdü ilâhe kabil olsa Aristoya «Rabbulerbab» diyebilecek» denmiştir. «Aristo Yunanilerin en akıllısıdır, bütün Felsefenin mebedidir, fark yalnız gözlerinin şerhinde ve neticesindedir, bürhani « لهو الحق المبين » apaçık doğru dürüsttür, Mantık ve tabiiyat ve Maveraittabiiyeyi vazeden, itmam eden odur. Vazidir çünkü Aristodan evvel bu üluma dair vazolunan kitaplar onun kitapları yanında zikre deymez. Onun eserleriyle eski eserler sönüp git-

(1) — Öğretilmesi mümkün olanı öğrenebilmemiz için inayeti samedaniye onu bize bahsetmiştir «o, varılabilmesi mümkün olan kemali nihaiye misal olan tabiatte bir nümunedir»; «Allah ona o kadar kemal takdir etmiştir ki, hiç bir vakit ondan başkası ona nail olamamıştır». Bu hal Garp feylesoflarının bihakkın nazari dikkatini celp etmiştir.

miştir. Mütemmimdir çünkü ondan sonra (İbnirüşt zamanına kadaHr) gelip geçen Felâsife (1500) sene zarfında onun vazettiği ilme esaslı hiç bir şey ilâve etmediler, ehemmiyetli olarak bir hatasını bulmadılar, bu kadar ilmin tek bir İnsanda bulunması acip ve gariptir. Artık ona İnsanı değil, belki «Melikiilahî» demek lâyıktır» İbnirüştün bu sözünü bir cümle ile ifade mümkün olabilir «Aristoya dön» şu kadar ki İbnirüşt bu düstürü şiddetle tatbik etmemiştir.

İbnirüşt Aristonun hakiki reyini beyan maksadile Aristoya ait olmayan ve sırf kuvvei müfekkiresinin mahsulü olan şayani dikkat hususî reyler beyan eder, bu reyleri Aristonun reylerinin künhü olmak üzere izah eyler idi, İbnirüşt Felsefede bir «İbtikâr - Originalite» kabul etmiyordu, Felsefe ona göre itmam edilmekle sonrakilere zaptı kolaylaştırmaktan başka bir şey kalmamıştır.

İbnirüşt Aristoya muhalif bir rey sahibi olsa yine alehî olarak ondan ayrılmazdı, bu bapta latif bir tariki vardır, Aristoya muarız olmaz, itiraz etmezdi, belki okuyanın nazarını kendi reyine çevirir üstazının reyinin neticelerini iltizam etmez, ihmal eder, hususile Dine; Akaidimünzeleye muhalif bir rey hisseder ise bu yolu tutar idi, «Tabiiyat» şerhi vesatında kendi reyî mahsusunu beyan etmeksizin Meşâilerin reyini şerhetmekten başka bir maksat olmadığını tasrih ediyor, Aklimüfarikin İnsan ile olan ittisali hakkındaki sözlerinin sonunda münderiç olduğu Mezahibi iltizam etmiyor. İhtimal ki kadim Felsefedeki bir çok tenakuzlar kolaylıkla böylece izah olunabilir. Bir zaman bir Medresenin ifadeleri revişleri, kendisine kat'î surette bağlanmaksızın ariyet olarak alınmak hususu tecviz olunuyor; İbnirüşt bu yolda selefleri olan İbnisina ile Gazalî yollarını tutmuştur, İbnisina, İbnitufeylin tasrih ettiği veçhile, apaçık hakikati Felsefei meşrikiyede beyan etmiştir. Şifada çok kere inanmadığı şeylerin şerhlerini bildiriyor, Gazalî de «makasıt» de Felasifenin reylerini şerh ediyor, Felasife sistemlerini tanıtmak istiyor ki hakkile onları reddedebilsin, Gazalî o kadar teminat ile izah ediyor ki adeta kendi reyî zannını veriyor.

İbnirüşt İskenderi Efrudisi ile Savmastiyosun şerhlerini intikat etmiş, anlayışlarını tahtie eylemiş, bu bapta onlara galebe çalmış, hak kazanmıştır. İbnirüşt İbnisina ile Gazalî mücadelesinde muhtelif maksatlardan naşi şiddet gösterir; İbnisina ile mücadelesi aile mücadelesi dahilî muharebe hükmündedir. Mezhepleri teyit veret hususuna aittir. Gazalî ile mücadelesi ise düşmân mücadelesi, haricî muharebe hükmündedir, Felsefeyi, Felasifeyi müdafaa hakkındadır, İbnibaceeye gelince onu da-

ima hürmetle yadeder, pek sena eyler, ona Endülüste Felsefe babasıdır der.

İbnirüşî kitaplarının pek çoğunda kaba bir lehçe ile hasmına karşı pek şiddet göstermek suretile keskin münakaşalarda bulunur, kendisi pek mütevazı olduğu halde kalemi onun aksinedir, bazı kere ilme düşkün, Felsefeye âşık oluşu onu pek belîğ bir surette ifadeye sevkeder idi, üslûbî rakik olmamakla beraber vazıhdır, eğer biraz uzatacak olsa latif ibare ile makbul işaret ile, mülâyim bir söz ile yoluna devam eder, sözü uzatmakla gayeyi fevtetmez, nazarından netice gaip olmaz, kısası sözünde itnap ver ise de ihlal yoktur.

İbnirüşdün eserleri fikri beşeri silsilesinin kıymetli bir halkasıdır. İbnirüşdün kıymetli eserleri sonradan yine taassup ateşine kurban oldu, Endülüste İslam devletinin zevalinden sonra müteassıp ve kara cahil Ximenaz - Arapça yazma kitapların yakılmasını emretmiş idi. Garnata meydanında seksen bin Arapça yazma nüsha yakıldı, şüphe yok ki İbnirüşdün bütün telifatı büyük yangında kavruldu gitti? İbnirüşdün kalan eserleri Mağribî yazısiledir. Bu da gösterir ki bu felâketten evvel Endülüsteki nüshai asliyeden naklolunup Afrikiye ve Merraküşe intikal etmiştir. Esküryal kütüphanesindeki Arapça nüshalar Endülüs yazılarından değildir, belki İspanya korsanlarının gemilerden aldıkları eşya arasında alınan eserlerdir; bununla beraber bu gasbolunan eserlerde on yedinci asrın iptidasında ve sonlarında iki defa daha yanmakla yarısından çoğu telef olmuştur, Avrupnın bazı kütüphanelerindeki Arapça nüshaları pek azdır, fakat İbrani ve Latin nüshaları çoktur. Tevrattan sonra İbrani dilile en ziyade müntesir olan eserler İbnirüşdün eserleridir.

İbnirüşdün şerhler hususunda ayrı mesleki vardı, Aristo kitaplarını küçük, orta, büyük sarholmak üzere üç yolda şerhetmiştir, yoksa üç kere tadil olunmuş değildir, büyük şerhte evvelâ Aristodan nekleder, sonra uzatarak derine gider, ıstıtrat ederek şerheder, metin ileşerhi ayırır, (1)

Orta şerhte Aristonun metninden ilk kelimeleri alır, sonra Farabî ve İbnisina yolunda gider. Küçük şerh veciz bir tahlilden ibarettir, manzumi mensur kılmak gibidir, burada doğrudan doğruya İbnirüşî söyler, iktibas ve istişhat hususunda beğendiği yolda gider, bu şerhi gören onu kendiliğinden bir tefsir zanneder. İbnirüşî büyük şerhleri küçük ve orta şerhlerden sonra yazmış « الاجال ثم التفصيل اوقع في النفوس » (2) düsturuna riayet etmiştir.

(1) — Farabî ile İbnisina Aristonun metni ile şerhlerini mezc ederler idi.

(2) — İlk önce icmal sonra tafsil nefse pek ziyade tesir eder.

İbnirüşt Müslümanlar arasında Avrupalılar arasında olduğu gibi takdir olunmamış, lâyiki vechile iştihar etmemiş idi. İbnirüşt şarihi azam olmakla Aristo Felsefesinin sonuncu parlak bir mümessili bulunmakla Latinceye terceme edilmiş müteaddit eserleriyle Garplılara tanınmış, İtalya, Fransada intişarına hizmet etmiştir, bundan dolayı İskolastikler İbnirüştü sade şârih, Aristoyu sade Feylesof vasfile yadederler idi. İbnirüştün ehemmiyeti İspanyanın Hıristiyan kısmında sâkin olan İbraniler sayesinde payidar olmuş idi, İbraniler de Araplar gibi Meşşâî idiler, üstazın eserlerinin İbranî diline geçirirler, bazılarını da Arabî dili, İbranî hurufu ile yazarak mevcut nüshaları artırırlar idi. İbnirüştün vazettiği Felsefeirüştüye dört asır kadar Yahudiler ve Hıristiyanlar arasında kalmış idi, fakat Müslümanlar nazarında bir medrese teşkil edemiyor idi, Latin kavmi nazarında olduğu gibi, bir ibtikârı haiz değil idi, ondan naşi onu seleflerinden ayrı görmemişler idi, Müslümanlar nazarında bir Felsefeirüştüye yok idi, Latinlerin nazarında Müslümanların en meşhur Feylesofu, Müslümanlar nazarında maruf olmuyor idi. Hakimi isrâîlî Musabni Méymun eserlerini daha sağlığında Mısırdaki okuyor, Abdüllâtîfi Bağdadî daha sonra Mısıra geliyor, o tarihte meşhur olan Feylesoflar hakkında mütekellimler ile vuku bulan munakaşada İbnirüştü zikretmiyor. Filvaki Fahrirazî İskenderiyede şöhretini işitmiş, Endülüse gidip görmek üzere bir gemi de kiralamış ise de sürgün olduğunu işiterek seyahatten vaz geçmiş idi. İbnirüştün kitapları, İslam Devletinin Endülüste inkirazı üzerine Endülüsten çıkmamakla etrafa yayılmadı. Daha sonra Garnata meydanında yakıldı.

III — Şakirtleri — İbnirüştün en büyük şakirtleri Muhammedibnihattullah, Ebülhasen Sehlîbnimâlik, Ebürrebîbnî Salim, Ebubekiribni Cehver ve Ebülkasımibnittaylesan Nedrumû gibi zevattır, şakirtleri en ziyade Felsefenin dine muhalif olmadığını iknaa çalışmışlar idi, hiç birisi Felsefe ile iştihar etmemiş idi, şakirtlerden istidadı fitrinin iktiza ettiği bu muazzam ilime istidat kâfi değil idi, bundan naşi Felsefeyi bırakıp Tıp ile meşgul olmuşlar idi, artık asıl şakirtleri Yahudiler oldu. Oğlu Ebumhammet, Tıpta fadîl idi. Ef'ali güzel idi, diğer oğulları da Fıkıh ile meşgul olmuşlar, bazı Kadılıkta bulunmuşlar idi.

IV — Maddei ilmiyesi — İbnirüştün Felsefi maddeleri Aristo Felsefesi Tıbbî maddesi de yine Aristo ile Calinus Tıbbıdır. İbnirüşt Tıpta Aristo ile Calinusu tevfiik için bir eser yazmış; tevfiik mümkün olamayınca Calinüsü feda etmiştir. Tıbbî mesleğinde hiç bir ibtikâr yoktur. Felekiyatı Macastıdan me'huzdur, Fıkıhı eslaf ve muasırları olan Malikî İmamlarının hususile büyük babasının Fıkıhıdır.

İbnirüşt de emsalinde nadir görülen bir intikat ver idi. Mülâhazaları arasında asrının üfkunun ötesine geçen mülâhazaları var idi, İbnirüşt yeni bir İlim vazetmemiş ise de intikaddaki iktidarı tam ile muasırlarından temayüz etmekle Macastiye telhis ederek Batlamyusun Felekiyatını ehemmiyetli bir surette intikat etmiş, baş Feylesofa itirazlarda bulunmuş, Hücçetilişlamın karşısına çıkmış, ittisal gibi Asrın en mühim bir meselesinde Endülüs Felsefe babasını ve asrının en büyük hakimini bırakmıştır.

İbnirüşt mantık yolile hareket eder idi, Mantık ona göre hakikate vusul hakkında meşakkatli yolları kolaylaştıran bir alet idi, avam o hakikate varamaz, belki havası mantık ile varır idi. Mantık insanın saadetine menşedir, İnsanın saadeti Mantık bilgisile kıyas olunur.

İbnirüşt Firfiryusun İsağucisini faidesiz görür idi, bütün lûgatların kanunî sıfatı ile Nahviarabiye ihtimam eder idi, bu hususta eslâfından ayrılmış idi. Aristonun orğanuni «Mecellei müdrike» idi ibaresi ile hatâbede lûgatlar hakkında Kanun vazolunmuş idi. İbnirüşt Aristo kitapları ile hakkimutaki keşfediyor idi. İbnirüşt Dinin bir hakikati olduğuna inanır idi, yalnız Kelâm ilminden hoşlanmaz idi, nazarında Mütেকellimler Akıl ile isbatı mümkün olmayan şeyleri isbat için uğraşıyorlar idi, İbnirüşte göre kur'andan maksat halka öğretmek değil, belki hallerini düzeltmek, güzelleştirmek idi, matlûp ilim değil, belki taat ve istikamette bulunmak sıratımustakim üzere gitmek idi. Saadeti beşeriye ancak içti-Maî maisetle tam olacağını talim eden şârin gayesi bu idi, işte bu emel le hikmet ile şeriat arasını bulmak hususunda başlı başına bir risale yazmıştır.

Bitmedi

Müderriş
İzmirli İsmail Hakkı